

УДК 342.72.047-054.74

Андрій Братковський,
викладач кафедри адміністративного права
і адміністративної діяльності
Донецького юридичного інституту
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка

ПРАВОВІ ПЕРСПЕКТИВИ ВІДНОВЛЕННЯ ПРАВ ДЕПОРТОВАНИХ ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ОЗНАКОЮ*

У статті аналізується нормативне забезпечення статусу депортованих за національною ознакою у сучасній Україні. Досліджено норми законопроектів, запропонованих у цій сфері останніми роками, зроблено висновок про необхідність ухвалення спеціального закону про статус депортованих.

Ключові слова: депортовані за національною ознакою, законодавство про депортованих, законопроекти про депортованих, права депортованих, компенсація, реституція, сатисфакція.

Зникнення у 80—90-х роках ХХ ст. тоталітарного режиму в Україні поставило перед новою демократичною державою проблему відновлення прав етнічних груп, депортованих у радянський період за національною ознакою, прав осіб, що до них належать, та їх нащадків. Це питання залишається вкрай гострим та політизованим, створює небезпеку для міжетнічного та міжконфесійного миру в Україні. До того ж, його вирішення потребує від держави та громадянського суспільства значних організаційних зусиль та фінансово-матеріальних витрат. Зауважимо, що в Україні досі не ухвалено спеціальний акт законодавства про відновлення прав депортованих. Водночас нагальні потреби відповідної категорії населення обумовлюють постійне вживання владою заходів із відновлення прав депортованих, у напрямі вдосконалення відповідної нормативної бази, створення структурних та програмних механізмів вирішення проблеми депортованих. У зв'язку з цим аспекти визначення в Україні правового статусу осіб, депортованих за національною ознакою, стають надто актуальними.

На сьогодні, на жаль, не існує фундаментального, комплексного правового аналізу відповідних механізмів, які склалися на державному та регіональному рівнях, хоча

певні аспекти було неодноразово розглянуто у політологічних, адміністративно-правових та історико-правових дослідженнях Б. В. Бабіна, Н. В. Бекірова, О. А. Ніколаєва та ін.

Метою нашої статті є дослідження правових механізмів відновлення прав депортованих за національною ознакою в Україні та правові перспективи відновлення прав депортованих за етнічною ознакою. Для досягнення поставленої мети необхідно проаналізувати відповідні законопроекти, що висувалися останнім часом в Україні, дослідити їх понятійно-категоріальний апарат із застосуванням формально-правової та компаративістської методології.

Стан законодавчого регулювання**

Питання реабілітації репресованих народів, що були примусово переселені (кримських татар, німців, греків, болгар, вірмен тощо) регламентувалися ще постановою Верховної Ради СРСР «Про скасування законодавчих актів у зв'язку з Декларацією Верховної Ради СРСР від 14 листопада 1989 року «Про визнання незаконними і злочинними репресивних актів проти народів, яких було піддано примусовому переселенню, і забезпечення їх прав» від 07.03.1991 р. На необхідність і важливість законодавчого вирішення питань, пов'язаних

* Рекомендовано до друку кафедрою адміністративного права і адміністративної діяльності Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.

** Внутрішню рубрикацію тексту (підзаголовки) здійснено редакцією.

них з відновленням прав осіб, депортованих за національною ознакою, вказувалося і в Рекомендаціях учасників парламентських слухань «Проблеми законодавчого врегулювання та реалізації державної політики щодо забезпечення прав кримськотатарського народу і національних меншин, які були депортовані і добровільно повертаються в Україну», схвалених постановою Верховної Ради України від 20.04.2000 р. № 1660-III [1].

На сьогоднішній день у зазначеній сфері, окрім нормативно-правових актів колишнього СРСР, діє постанова Верховної Ради України «Про ратифікацію Угоди з питань, пов'язаних з поновленням прав депортованих осіб, національних меншин і народів», а також деякі міждержавні договори. Крім цього, окремі питання відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою, вирішуються актами Кабінету Міністрів України, зокрема: Порядком забезпечення депортованих осіб та членів їх сімей, які повернулися в Україну, житлом, збудованим або придбаним за рахунок бюджетних коштів, врегульованим постановою Кабінету Міністрів України від 17.12.2003 р. № 1952; Порядком постачання питної води у місця компактного проживання депортованих кримських татар та осіб інших національностей в Автономній Республіці Крим, а також Порядком виплати компенсації витрат на переїзд і перевезення багажу депортованим кримським татарам та особам інших національностей і членам їх сімей, які повернулися в Україну на постійне проживання, визначеним постановою Кабінету Міністрів України від 13.05.2004 р. № 626. Також постановою Кабінету Міністрів України від 11.05.2006 р. № 637 затверджена Програма розселення та облаштування депортованих кримських татар і осіб інших національностей, що повернулися на проживання в Україну, їх адаптації та інтеграції в українське суспільство на період до 2010 року, що безпосередньо спрямована на розв'язання певного кола соціально-економічних і культурно-освітніх проблем, пов'язаних з поверненням в Україну осіб, депортованих за національною ознакою, визначення пріоритетних завдань, органів виконавчої влади щодо їх розселення, облаштування, адаптації та інтеграції в українське суспільство [2].

Відсутність норм, які б на рівні закону гарантували забезпечення необхідних умов для повернення, облаштування, соціальної адаптації та інтеграції осіб, депортованих за національною ознакою, залишається одним із найважливіших факторів, що нега-

тивно впливає на процес їх повернення на територію, з яких вони раніше були виселені. Отже, вирішення проблем, пов'язаних із відновленням прав осіб, що були депортовані за національною ознакою, безумовно вимагає прийняття відповідного закону. Відповідні законопроекти розроблялися в останні роки як за участю органів державної влади, так і структурами громадянського суспільства.

Необхідно зазначити, що у Законі України «Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою», ухваленому Верховною Радою IV скликання 24.06.2004 р. за № 1872 та ветою Президентом України (далі — Закон № 1872), депортація визначається, як «насильницьке переселення народів, національних меншин та осіб з місць постійного проживання на підставі рішень, прийнятих органами державної влади колишнього СРСР». У проекті Закону України, розробленому Кабінетом Міністрів України та зареєстрованому у вересні 2008 р. в парламенті (далі — проект Закону № 3142), депортацію (примусове переселення) визначено як державну політику колишнього СРСР щодо представників окремих національностей, що реалізувалася відповідно до прийнятих органами державної влади колишнього СРСР рішень та включала примусове виселення осіб за національною ознакою з місць їх постійного проживання.

Водночас у законопроекті, розробленому за підсумками громадських слухань 05.10.2008 р., створеному ініціативною Робочою групою експертів та представників неурядових організацій (далі — законопроект Робочої групи), депортацію визначено як акт дії влади СРСР загалом та уповноважених нею посадових осіб, що є міжнародним злочином та полягав у примусовому переселенні осіб з місць постійного мешкання за етнічною ознакою та у наступній офіційній або фактичній забороні чи протидії поверненню на історичну батьківщину і супроводжувався грубим порушенням прав людини та етнічних прав. Депортація як міжнародний злочин не має терміну давності, питання відповідальності за вчинення депортації є предметом судового розгляду в судах України та компетентних міжнародних судах і трибуналах. Депортація кримськотатарського народу є складовою геноциду кримськотатарського народу, який був вчинений владами Російської імперії та СРСР. Фактична протидія органів публічної влади поверненню депортованих на історичну батьківщину є складовою злочину депортації, незалежно від

національної або політичної природи цих органів влади.

Належність до депортованих осіб

Слід зазначити, що у Законі № 1872 до депортованих за національною ознакою (депортованих осіб) було віднесено:

— громадян колишнього СРСР, які в період 1941—1944 років були переселені у примусовому порядку на спецпоселення за рішеннями органів державної влади колишнього СРСР або союзних республік із місць постійного проживання, що є територією України;

— громадян колишнього СРСР, які були примусово направлені у визначені місця проживання (на спецпоселення) до членів сімей після закінчення військової служби, повернення з евакуації, відбування примусових робіт, покарання тощо;

— громадян колишнього СРСР, які на момент депортації 1941—1944 років перебували за межами місць постійного проживання (на військовій службі, в евакуації, на примусових роботах, у місцях позбавлення волі тощо), але на яких згодом були поширені обмеження їх прав і свобод за національною ознакою, зокрема заборона на повернення і проживання в місцях постійного проживання.

Слід зазначити, що у проекті Закону № 3142 депортованими визнаються особи, «що були громадянами колишнього СРСР та у період з 1941 по 1944 рік були депортовані за національною ознакою з місць їх постійного проживання, що є сучасною територією України, і розселені у визначеному органами влади колишнього СРСР іншому місці (спеціальному поселенні)». До зазначених категорій також віднесено осіб, що є дітьми депортованих осіб та народилися до повернення батьків у місця постійного проживання. Крім того, у цьому законопроекті депортована особа визначалася як особа, що на законних підставах набула громадянства України й документально може підтвердити свою належність до перерахованих вище категорій. Одночасно згідно з нормами законопроекту Робочої групи «депортовані можуть бути визначені як фізичні особи, що постійно мешкали на території сучасної України та знали депортації за етнічною ознакою, а також члени їх сімей, які примусово або добровільно поїхали у місця депортації, та їх прями нащадки, що народилися до моменту остаточного повернення власних депортованих родичів з місць депортації на історичну батьківщину». При цьому в проекті підкреслюється, що «на приналеж-

ність до депортованих не впливає громадянство, висування владою СРСР додаткових звинувачень депортованій особі та фактичне місце перебування особи на підконтрольних владі СРСР територіях на момент депортації».

У ст. 8 проекту Закону № 3142 встановлено законодавчі засади порядку вирішення питань щодо набуття статусу депортованої особи. При цьому зазначено, що порядок набуття статусу депортованої особи встановлюється Кабінетом Міністрів України, а органами, уповноваженими вирішувати питання з визначення статусу депортованої особи, є спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у справах осіб, депортованих за національною ознакою, Рада міністрів АР Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські та районні державні адміністрації. Крім того, згідно зі ст. 10 проекту Закону № 3142 визначено умови, за яких статус депортованої особи не надається; це має відбуватися, зокрема, якщо особа:

- вчинила злочин проти миру, воєнний злочин або злочин проти людства і людяності, що визначено у міжнародному праві;
- винна у вчиненні дій, що суперечать меті та принципам ООН;
- подала про себе завідомо неправдиві відомості або підроблені документи;
- служила у стройових формуваннях німецької армії, поліції, спеціальних німецьких формуваннях та брала участь у розвідувальних, каральних та бойових діях проти Червоної Армії, партизанів, армії антигітлерівської коаліції та мирного населення, за винятком тих, хто пізніше брав активну участь у складі Червоної Армії або партизанських загонів, а також у лавах Руху Опору інших держав у бойових діях проти німецько-фашистських військ та їх сателітів.

Додамо, що відповідно до ст. 22 законопроекту Робочої групи належність особи до депортованих за етнічною ознакою визначається рішенням спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань депортованих. Рішення щодо належності або неналежності особи до депортованих ухвалюється у місячний термін після отримання цим органом письмової заяви від депортованого у довільній формі. До заяви можуть бути надані завірени копії або переклади будь-яких документів, речові докази та перелік осіб, які можуть бути свідками у цій справі. Під час винесення рішення спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань депортованих має урахувати фактичні обставини справи, речо-

ві докази та свідчення, виходячи з презумпції належності заявника до депортованих.

При цьому спеціально зазначається: якщо будь-які органи публічної влади, що перебували під юрисдикцією незалежної України починаючи з 24.08.1991 р., або їх уповноважені представники визнали конкретну особу депортованою де-факто або де-юре, шляхом надання цій особі майна, спеціального фінансування або встановлення інших преференцій, така особа автоматично вважається депортованою з моменту такого визнання чи встановлення, про що вказується у рішенні спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань депортованих.

Права на реституцію, сатисфакцію, компенсацію

Цікаво, що в рамках згаданого законопроекту Робочої групи також констатувалося, що «права депортованих слід розуміти як колективні (етнічні) та індивідуальні права депортованих на реституцію, компенсацію та сатисфакцію, наявність яких є обумовленою попереднім порушенням прав депортованих злочином депортації». При цьому реституція розумілася як відновлення порушених та обмежених при депортації етнічних прав та прав людини, зокрема політичних, громадянських економічних, соціальних та культурних прав. Компенсація у проекті розглядалася як матеріальне відшкодування державною владою факту порушення та обмеження при депортації етнічних прав та прав людини, зокрема політичних, громадянських економічних, соціальних та культурних прав. Сатисфакція визначалася як моральне відшкодування державною владою та громадянським суспільством факту порушення та обмеження при депортації етнічних прав та прав людини.

Водночас слід констатувати, що у ст. 1 Закону № 3142 компенсація розглядалася як відшкодування депортованій особі матеріальної шкоди, завданої внаслідок депортації; про реституцію не згадується, а сатисфакція визначається як державні гарантії щодо недопущення насильницьких переселень народів, національних меншин та осіб за національною ознакою з території України. При цьому в зазначеній статті згадується реабілітація — як визнання незаконними та злочинними репресивних актів проти народів, національних меншин і осіб, які зазнали насильницького переселення за національною ознакою з території України. Вкрай цікавим є те, що розробле-

ний Кабінетом Міністрів України проект Закону № 3142 узагалі не містить жодної згадки про процедури сатисфакції, реституції, реабілітації та компенсації. Його зміст полягає у законодавчому закріпленні наведених дефініцій та визначенні аспектів щодо:

- законодавства України про відновлення прав депортованих осіб;
- відповідних повноважень Кабінету Міністрів України, спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах осіб, депортованих за національною ознакою, Верховної Ради та Ради міністрів АР Крим, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування (статті 3—5 проекту);
- державної політики щодо відновлення прав депортованих осіб;
- порядку визначення статусу депортованої особи, вирішення питань щодо набуття цього статусу, його позбавлення та втрати (статті 7—10 проекту);
- фінансування заходів щодо відновлення прав депортованих осіб;
- відповідного міжнародного співробітництва.

На відміну від такого своєрідного підходу до визначення статусу депортованих, законопроект, розроблений Робочою групою, достатньо ретельно регламентує як права депортованих, так і механізми їх реалізації. Зокрема у статтях 6 та 15 цього проекту вказується, що колективні (етнічні) права депортованих, що були порушені або обмежені злочином депортації, підлягають максимально повним реституції, компенсації та сатисфакції через діяльність депортованих та інших представників відповідних етнічних груп, представницьких структур цих груп, громадських об'єднань депортованих, органів, закладів та установ державної влади, АР Крим та місцевого самоврядування.

Крім того, зазначається, що права депортованих осіб на реституцію, компенсацію та сатисфакцію є наслідком обмеження прав людини під час депортації та не можуть розглядатися як надання додаткових прав та свобод за етнічною ознакою. Констатується, що права депортованих осіб на реституцію, компенсацію та сатисфакцію мають бути забезпеченими у розумні строки за рахунок коштів держави. Водночас у розділі 2 цього проекту — «Колективні (етнічні) права депортованих за етнічною ознакою» (статті 7—14) йдеться про:

- право на збереження етнічної самобутності;
- право на етнічне самоврядування;

- право на представництво спільних інтересів;
- право на використання рідної мови в усіх сферах життя;
- право на навчання рідній мові та рідною мовою;
- право на збереження та використання національної культури;
- право на збереження та використання національної топоніміки;
- право на традиційні знання та досвід.

У розділі 3 цього проекту «Реституція, компенсація та сатисфакція порушених прав людини для депортованих» (статті 16—20) вказується про:

- право на повернення на історичну батьківщину;
- право на компенсацію витрат з повернення на історичну батьківщину;
- право на повернення відчуженого внаслідок депортації майна;

- право на компенсацію обмежених трудових прав;
- право на компенсацію обмежених соціальних прав.

Вважаємо, що відповідні правові категорії мають лягти в основу Закону України про відновлення прав депортованих за національною ознакою, необхідність в ухваленні якого є передбаченою у Конституції України та Законі «Про національні меншини в Україні» від 25.06.1992 р. № 2494-XII. Такий закон має розроблятися за безумовною участю суб'єктів законодавчої ініціативи, зацікавлених органів державної влади та органів АР Крим, громадських організацій, що представляють інтереси депортованих та їх нащадків. Це має стати підґрунтям для нових правничих досліджень.

ПРИМІТКИ

1. Бабин Б. Проблемы дискриминации ранее депортированных групп в Украине и пути их преодоления: международные программы или национальное законодательство? [Електронний ресурс] / Б. Бабин // Конференция ОБСЕ по борьбе с дискриминацией и поддержанию взаимного уважения и понимания (Бухарест, 7—8 июня 2007 р.) РС.NGO/13/07. — Режим доступу : http://www.osce.org/documents/html/pdftohtml/24928_ru.pdf.html

2. Бабин Б. Судебный и конституционный контроль, как фактор обеспечения этнических прав и преодоления дискриминации в Украине [Електронний ресурс] / Б. Бабин, Н. Бекиров // Совецание ОБСЕ 2008 г. по рассмотрению обязательств, посвященных человеческому измерению (Варшава, 29 сентября—10 октября 2008 г.) HDIM.NGO/13/08 29 September 2008. — Режим доступу : http://www.osce.org/documents/html/pdftohtml/33588_ru.pdf.html

Братковский Андрей. Правовые перспективы восстановления прав депортированных по национальному признаку.

В статье анализируется нормативное обеспечение статуса депортированных по национальному признаку в Украине. Исследованы нормы законопроектных, предложенных в данной сфере в последние годы, сделан вывод о необходимости принятия специального закона о статусе депортированных.

Ключевые слова: депортированные по национальному признаку, законодательство о депортированных, законопроекты о депортированных, права депортированных, компенсация, реституция, сатисфакция.

Bratkovsky Andriy. Legal perspectives of the restitution the rights of the deported on national signs.

The normative assuring of the status of the deported on national signs in Ukraine are analyzed in the article. The norms of legislation projects proposed in those area during last years are looked at, the summary on needs of the adopting a special law on status of deported is made at.

Key words: deported on national signs, legislation about deported, legislation projects about deported, rights of deported, compensation, restitution, satisfaction.